Маловідомі сторінки біографії

МИКОЛА ОСТРОВСЬКИЙ:

29 вересня 2004 року виповниться стол… іття з дня народження Миколи Олексійовича Островського… о. Для молодих українців, так само, як і для молодих росіян, б… ілорусів та інших, ім'я Миколи Островського нічого чи майж… ке нічого не говорить. Однак у недалекому минулому це бу… ло не просто ім'я радянського письменника, а один із головних… х символів-взірців, на який орієнтували комсомольську молод… дь.

ЛЮДИНА, ЕПОХА, МІФ

Хоча про Миколу Островського вже достатньо призабули, все ж не можна сказати, що його остаточно викреслили з нашої свідомості. Більшість людей сорокарічного віку й старших знайомі з життям цього письменника й особливо зі створеним ним образом Павки Корчагіна – навіть, якщо вони не читали роману "Як гартувалася сталь", цього бестселера радянської доби, що видавався величезними накладами.

В Україні діють музеї Миколи Островського в селі Вілія Острозького району Рівненської області та місті Шепетівка Хмельницької області. Саме тут пройшли дитячі та юнацькі роки письменника. На перший погляд, його життєпис добре відомий. Передусім простежувалося намагання представити Миколу Островського як пролетаря й, відповідно, письменника, який репрезентував ідеологію робітничого класу.

Але чи можна говорити про глибоке пролетарське коріння Островського? Річ у тім, що він народився у Вілії – в селі, де не було ніякої промисловості і яке було віддалене від промислових центрів. Найближчі до Вілії містечка Острог та Шумськ жили з торгівлі, ремесла та дрібної промисловості.

Батько Миколи Островського, Олексій Іванович, мало жив із сім'єю. Радянські біографи пояснювали це тим, що він змушений був постійно шукати для себе роботу. Та, схоже, причина була не лише в цьому. Ймовірно, в нього не склалися добрі стосунки з дружиною, матір'ю Миколи Островського, з якою він одружився, будучи вдівцем.

Майбутнього письменника в основному виховувала мати, Ольга Йосипівна. У селі Вілія хлопець закінчив початкову, т.з. церковно-приходську, школу. Закінчив, до речі, з похвальним листом.

Коли Миколі було дев'ять років, Ольга Йосипівна змушена була покинути Вілію. Її виселили з будинку, який вона наймала. Дві сестри М.Островського вийшли заміж і поїхали до своїх чоловіків. Брат Дмитро жив у Острозі, навчаючись слюсарному ремеслу. Ольга Йосипівна разом із Миколою виїхала до Старокостянтинова, де працювала кухаркою в сім'ї управителя цукрового заводу. Однак тут вони довго не затрималися.

Після дитячих років, проведених у сільській місцевості, Шепетівка з її прискореним ритмом життя не могла не справити враження на підлітка Островського. Роман "Як гартувалася сталь" починається саме з "шепетівського періоду" письменника. Про своє сільське життя автор у відомому романі нічого не пише – ніби його й не було.

Щоправда, в кінці життя Микола Островський говорив, що хоче написати книгу "Дитинство Павки", в якій би знайшли відображення спогади його дитячих років. Цей задум залишився нереалізований. Однак цікаво було б поглянути, як він трактував своє сільське дитинство. Адже, судячи з його роману "Як гартувалася сталь", сільський спосіб життя він сприймав украй негативно, протиставляючи його міському.

У перші місяці війни підліток знаходився під сильним враженням російської воєнної пропаганди. Він двічі втікав із дому на фронт "воювати з німцями". Першого разу йому вдалося добратися до Славути, другий раз – аж до Рівного.

Цей епізод біографії Островського теж не знайшов відображення в романі "Як гартувалася сталь". Чи випадково? Далебі, ні. Адже він свідчив: ніякої більшовицької свідомості в хлопця й близько не було. Як відомо, в той час більшовики різко виступили проти війни, іменуючи її імперіалістичною. Згаданий епізод також засвідчує: в сім'ї Островських, незважаючи на те, що вона не належала до заможних, досить лояльно ставилися до тодішньої царської влади й схвалювали її політику.

Подібні вчинки Миколи Островського можна зрозуміти, враховуючи психологію підлітка. У такому віці хлопці марять військовими подвигами, граються у "війну". До того ж тяга до військових справ передалася Островському "генетично". Його дід, Іван Островський, був царським, "миколаївським" солдатом. Служив в артилерії. Відзначився у Кримській війні під час оборони Севастополя. Також його батько за високий ріст та міцну статуру був узятий у гренадери. Він брав участь у російсько-турецькій війні 1877-1878 роках і дійшов аж до Константинополя.

Хоча вільного часу в Миколи залишалося мало, він багато читав. Основною його лектурою була пригодницька література – "Овід" Е.Войнич, "Спартак" Р.Джованьйоллі, твори Д.Лондона, повість С.Кравчинського (Степняка) "Андрій Кожухов". То були твори, якими захоплювалася тогочасна молодь у Росії. Особливо велике враження справив авантюрний роман "Гарібальді", про цей твір він згадує у романі "Як гартувалася сталь" і характеризує його з дуже позитивного боку. Можливо, тоді й народжувалися в хлопця письменницькі задуми. Багато років по тому, 23 жовтня 1935 року, на зборах сочинського партактиву, присвячених нагородженню Островського орденом Леніна, він згадував: "Мене часто питають, як я став письменником. Цього я не знаю. Пам'ятаю, мені було дванадцять років. Я був попихачем у кухні станційного буфету. Майже дитина, я відчув на своїй спині весь тягар каторжної праці за капіталізму. Я приніс книжку, яку ледве дістав, – роман якогось французького буржуазного писаки. В цій книжці, я чудово пам'ятаю, було виведено самодура графа, який зничев'я знущався зі свого лакея, вигадуючи весь час що-небудь нове: несподівано давав щигля по носі або кричав на нього раптом так, що в того з переляку підгиналися коліна.

Читаю я про всі ці витівки своїй старенькій матері, і стало мені дуже тяжко. І ось, коли граф ударив лакея по носі так, що той упустив на підлогу тацю, – замість того, щоб лакеєві запобігливо усміхнутися й вийти, як це було в автора, я, сповнений люті, почав шпарити по-своєму.

Щоправда, при цьому французький витончений стиль полетів під три чорти, і книжка заговорила робітничою мовою: "Тоді лакей обернувся до цього графа та як дасть йому по носярі! І то не раз, а два, так, що в графа аж в очах засвітилося…" – "Стривай, стривай! – вигукнула мати. – Та де ж таке бачено, щоб графів по морді бити?!" Кров ударила мені в обличчя: "Так йому й треба, мерзотнику проклятому! Хай не б'є робочу людину!" – "Та де ж це бачено? Не повірю. Дай сюди книжку! – каже мати. – Нема цього!" Я розлючено кидаю книжку на підлогу і кричу: "А якщо й нема, то даремно! Я б йому, негідникові, всі ребра переламав би!"

Ось, товариші, ще дитиною, читаючи такі оповідання, я мріяв про лакея, який дасть здачі графові…"

У 1918 році Микола Островський почав співпрацювати з більшовиками. Що привело його до них? Тут був цілий комплекс причин. Це і революційна романтика, почерпнута із відповідної літератури, про що йшла мова вище. Це і нелюбов хлопця з незаможної сім'ї до багатих. Як-не-як, більшовики себе представляли захисниками бідняків. Але, очевидно, й спрацював фактор приходу німців на українські землі в 1918 році. Німці, з якими воювала Росія протягом більш ніж трьох років, сприймалися як вороги, окупанти. Тут варто пригадати, що Микола Островський свого часу втікав на фронт воювати з німцями. І ось ці німці прийшли в Шепетівку. Зрозуміло, хлопець не був у захваті від цього. Оскільки боротьбу з німцями реально вели більшовики, то не дивно, що Микола опинився на їхньому боці.

Діяння малолітнього Миколи Островського, який працював на більшовиків, можна оцінити по-різному. Хтось це сприйме як героїзм, хтось - як вияв юнацького максималізму, а хтось - як хуліганство.

Коли в 1919 році Червона армія зайняла Шепетівку, Островський разом зі своїми товаришами збирали (чи забирали?) продукти, одяг, взуття для червоноармійців, а також книги й музичні інструменти для пересувних армійських клубів.

У біографічних книгах про Миколу Островського дуже скупо говориться про цей період у його житті. Наприклад, у роботі М.Венгрова та М.Ефрос "Життя Миколи Островського", яка була написана на основі документів та біографічних свідчень, сказано, що 9 серпня 1919 року М.Островський "вступив добровольцем у ряди Червоної армії й пішов із загоном комуністів та комсомольців на фронт". Автори говорять, що він приєднався до якогось червоноармійського загону. Але що це був за загін, мовчать. Зазначають лише, що потім Микола Островський воював на Південно-західному фронті в бригаді Г.Котовського.

Насторожує не лише така неконкретність. Чомусь не опубліковано ніяких спогадів про перебування майбутнього письменника в бригаді Г.Котовського. Невже не знайшлося котовців, які б пам'ятали цього відважного підлітка? Чи, може, вони не хотіли ділитися спогадами?

У контексті цього дивним виглядає такий епізод у біографії Островського. Його першою літературною спробою була повість про котовців, яка мала назву "Народжені бурею". Закінчивши цей твір, письменник десь у 1928 році відіслав рукопис друзям в Одесу. Отже, виявляється, були люди серед котовців, які знали й пам'ятали Колю Островського. Вони ніби схвально поставилися до його твору. Однак рукопис, який виявляється існував у єдиному примірнику (дивно, чи не так?), на зворотному шляху десь загубився на пошті.

Повіримо, що це дійсно так. Водночас виникає цілком логічне питання: добре, якщо загублена повість мала схвальні відгуки, чому автор не захотів її відновити (адже це було не так то вже й складно), а почав писати новий твір "Як гартувалася сталь"? І чому в новонаписаному творі практично зовсім нічого немає про котовців? Чому потім Микола Островський починає писати твір під такою ж назвою, "Народжені бурею", але вже не про котовців, а про боротьбу більшовиків з білополяками?

На ці запитання немає відповідей. Можливо, перебування Островського серед котовців аж ніяк не прикрашало його біографію, а описані ним події в його першому літературному творі могли бути не дуже добре сприйняті. Або, можливо, в цій книзі молодий автор міг добрим словом згадати Л.Троцького, який реально керував Червоною армією в часи громадянської війни. А в кінці 20-их років такі згадки могли бути сприйняті, як "троцькізм", крамола. Як би там не було, але "темний" епізод у біографії Миколи Островського про перебування його серед котовців, так само як і написання повісті про них, потребують більш детального вивчення.

Петро КРАЛЮК,
доктор філософських наук,
професор
Національного універ…